

PÁL JÁNOS

VISSZA- ÉS ELROMÁNOSÍTÁSI KÍSÉRLETEK IDEOLOGIAI GYÖKEREI A SZÉKELYFÖLDI UNITÁRIUS EGYHÁZKÖZSÉGEKBEN (3.)

Visszatérések a második bécsi döntést követően

Amint arról már szólunk és igyekeztünk kimutatni, a nagyfokú vallási, kulturális és etnikai azonosságtudat volt az a tényező, amely végső soron kudarcra ítélte a román homogenizációs törekvéseket. Természetesen ezt nagymértékben elősegítette az 1940 nyarán bekövetkezett politikai változás is, Észak-Erdély visszacsatolása Magyarországhoz. Forrásainkban többé-kevésbé jól nyomon követhető a két világháború közötti időszakban áttértek sorsa a bécsi döntést követő időszakban. A nehézségek e folyamat pontos dokumentálásának terén két okból fakadóan adódtak. Egyfelől akadnak családkönyvek, amelyekben egyáltalán nem (Abásfalva, Homoródkeményfalva, Nyárádgálfalva, Szentháromság), vagy pontatlanul (Vargyas) vezették a be- és kitéréseket. Vargyason például nem minden esetben van feltüntetve, hogy az 1940-ben unitárius vallásra tértek milyen felekezetből valók. Az áttérések időpontjából, számából és a nevek alapján következtethetünk arra, hogy ezek a görögkeletiből tértek be. Másfelől az 1944 őszen átvonuló orosz alakulatok pusztítása nem hagyta érintetlenül az egyházközségek levéltárait sem (pl. Abásfalva, Vargyas). Ennek következtében Vargyason nem találhatóak az egyházközségi levéltárban sem a visszatérési- nyilatkozatok, sem pedig a visszatérési jegyzőkönyv, melyeknek voltáról az iktatókönyv tanúskodik és amelyek pontos adatokkal szolgálhattak volna a visszatért személyek számára és kilétére vonatkozóan. A hiányosságok pótlására (Abásfalva, Nyomát, Vargyas) segítségünkre lehettek volna az 1940. évi esperesi vizsgálószéki iratokhoz csatolt évi lelkészi jelentések, azonban sajnos nem találtuk sem az udvarhelyi, sem a marosi egyházkör iratait. Pontos adatokkal szolgálhattak volna a főtanácsi jegyzőkönyvek népesedési kimutatásai, azonban a politikai események a főtanácsi ülések menetrendjét is felborította. Ennek következtében az 1941. június 9-én tartott főtanács jegyzőkönyve az 1940. évi népesedési adatok helyett az 1939. évi tartalmazza.¹ 1942-ben ismét elmaradt a főtanács, az 1943 márciusában felvett

¹ Ft. jkv. 1941. június 9. 25. p.

főtanácsi jegyzőkönyv kimutatásában pedig nem a számunkra elsősorban fontos 1940., hanem az 1941. évre vonatkozó adatok találhatók.² Ebből az időszakból csupán az 1941. és 1942. évekre vonatkozóan vannak összesített népesedési adatok. Ezek szerint nevezett két esztendőben 524 görög katolikus és 181 görög-keleti, összesen 705 személy tért át (vissza) az unitárius vallásra.³

Az visszatérésekkel kapcsolatosan elmondható, hogy ezek rögtön a második bécsi döntést követő hónapokban (szeptembertől decemberig) megtörténtek és amennyire az a felhasznált forrásainkból kimutatható és nyomon követhető, kevés kivétellel mindannyian visszatértek az unitárius vallásra. Igaz ez elsősorban azon települések esetében, ahol egyetlen felekezet az unitárius volt a görög katolikuson (Abásfalva, Homoródkeményfalva, Oklánd, Nyárádgálfalva) és görögkeletin kívül (Vargyas), ebből fakadóan pedig más választási lehetőség nem kínálkozott. Homoródmáson,⁴ Homoródkarácsonyfalván és Homoródszentmártonon pedig jóllehet jelen volt a római katolikus és református felekezet is, az unitárius vallást elhagyók a hatalomváltást követően „eredeti” hitükre tértek vissza. Ennek oka azzal is magyarázható, hogy Oklánd járásban a berendezkedő katonai parancsnokság azonnal megsemmisítette az erőszakkal kikényszerített áttéréseket.⁵

Felvetődik annak kérdése is, hogy a visszatéréseknél alkalmaztak-e erőszakot, érte-e valamiféle hatósági vagy más jellegű nyomás a bécsi döntés után görög katolikus vagy -keleti felekezeten levőket, vagy pedig spontán és önkéntesen zajlott e folyamat. Vizsgálódásunk alá vetett egyházközségek forrásai közt talált néhány utalás tanúsága szerint természetes és önkéntes visszatérés történt. Az oklándi lelkész jelentése szerint „Egyházunkba visszatértek azok, akiket a román uralom elkényszerített volt, de az állami anyakönyvben azért mint unitáriusok szerepeltek.”⁶ A nyárádgálfalvi körüli jegyző lelkészi hivatalhoz intézett leiratából, mely szerint a községházán kifüggesztett áttérési jegyzőkönyvben szereplő személyek közül, akik unitárius vallásra térésüket jelezték, egyetlen egy sem jelentkezett harminc napon belül az anyakönyvi hivatalnál szándékának megmásításával és nem jelezte maradását valamelyik „román” felekezeten, ugyancsak arra

² Ft. jkv. 1943. március 28-29. 42. p.

³ Ft. jkv. 1941. június 9. 25. p.; Ft. jkv. 1943. március 28-29. 42. p.

⁴ HULvt. dos. X. 1940-1945. lelt. sz. 19/III. 8. f. „Az uralomváltozás folytán a tőlünk erőszakkal áttértett görög katolikusok [...] hozzánk tért át.”

⁵ HULvt. *Áttértek anyakönyve 1887-től*. lelt. sz. 19.; HsztUELvt. *A homoródszentmártoni unitárius egyházközség áttérési anyakönyve 1914. évtől ... évig*. lelt. sz. 17/76

⁶ Oklándi Unitárius Egyházközség Levéltára (továbbiakban OUELvt.). lelt. sz. 70/1976. 1. f.

következtethetünk, hogy a visszatérés ezen településen önkéntesen történt.⁷ A visszatérések önkéntes jellegét, melynek fő mozgatórugója a magyar identitással való azonosulás volt, támasztja alá Zoltán Sándor lelkész 1940. szeptember 8-án keblitanácsi gyűlésen elhangzott kijelentése is. A visszatérők kérdését tárgyaló gyűlésben a visszatérés ellen tiltakozókat azzal az érveléssel igyekeztek meggyőzni, hogy „[...] az 1934. évi erőszakos térítések alkalmával egyházunkból a különböző eszközökkel kitérni kényszerítettek közül többen bejelentették, hogy mihelyt arra alkalom adódik, azonnal visszatérnek.”⁸ Pap Gyula szentháromsági feljegyzése is erőszakmentes, önkéntes visszatérésről árulkodik.⁹

Kedvezően befolyásolta a visszatéréseket, bár közvetlenül és nem elsődleges tényezőként, a görögkeleti és katolikus papok tömeges elmenekülése is az érintett településekről.¹⁰ Elmenekülésüknek legfőbb oka a megtorlásoktól való félelem volt székelyföldi ténykedésükért. Háromszék és Udvarhely megyében például mindössze három görög katolikus pap maradt, a marosi egyházmegyében pedig csupán kettő.¹¹

Nincsen azonban kizárva annak lehetősége sem, hogy a megtorlások és megkülönböztetés elől menekülve még azok is áttértek, akik ennek hiányában megőrizték volna görögkeleti vagy katolikus hitüket. Talán ennek eredménye, hogy Homoródalmáson és Vargyason nemcsak a hajdani unitáriusok tértek vissza 1940 őszén tömegesen, hanem görögkeletiek és katolikusok is. Az Unitárius Egyház és egyházközségek részéről azonban nem találtunk semmiféle olyan kezdeményezést, amely a kedvező politikai körülményeket kihasználva erőszakos

⁷ „94/1940 október 3-i leírása értelmében hivatalosan közlöm a lelkészi hivatallal azoknak az egyéneknek a névsorát, kik a g[ö]r[ög]. kath[oliku]., g[ö]r[ög]. keleti vallásról áttértek az unitárius vallásra folyó év szept. és október 1-én. A felvett jegyzőkönyv 30 napig a községházán volt kifüggesztve, mely idő alatt a jegyzőkönyv alapján felvett áttérő nem jelentkezett az a[ny]könyvvezetőségénél, hogy kérje a már általa véglegesen meghatározott vallás áttérésének megváltoztatását. NyUELvt. 1941. évi egyházközségi iratok. lelt. sz. 186. 2. f.

⁸ HsztUELvt. *Homoródszentmártoni Unitárius Egyházközség jegyzőkönyve 1929. márc. 4-től 1943. ápr. 7-ig.* lelt. sz. 124. 213. f.

⁹ Szentháromsági Unitárius Egyházközség Levéltára (továbbiakban SzUELvt.). *Historia Domestica.* lelt. sz. 24. 86. f. „A visszacsatolásnak legelső örvendetes következménye volt, hogy akiket a román hatóság áterőszakolt a görög katolikus vallásra, azok mind visszatértek.”

¹⁰ ANDJ Mureş. Fond: Protopopiatul greco catolic Tg. Mureş. nr. inv. 125. dos. 1819. 9. f. Marosvásárhelyi püspöki helynök jelentése Iuliu Hossu kolozsvári püspökhöz.

¹¹ Uo. 10. f.

térítést célzott volna meg. Másfelől azonban a természetes asszimiláció folytatásaként is értelmezhető a fenti jelenség.

A marosvásárhelyi görög katolikus püspöki helynökség (a bécsi döntést követően a marosvásárhelyi esperességből hozták létre) iratai között találni olyan tartalmú jelentéseket, amelyek egyház és hatóságok irányából jövő nyomásgyakorlásról tudósítanak.¹² Megjegyzendő azonban, hogy ezek döntően a római katolikus egyház részéről történő zaklatásokról tesznek említést és olyan településeken, ahol a román uralom alatt térítések történtek. Katolikus oldalról jövő erőszakos terjeszkedés azonban nemcsak a görögkeleti vagy katolikus híveket érintette, hanem az unitáriusokat is (pl. Homoródalmás).

Ezeket az iratokat ugyanakkor kellő kritikával kell szemlélnünk, mert a román impérium alatt erőszakkal áttérítettek visszatérését saját szemszögükből nem természetes folyamatként kezelték. Egyesekre még ekkor is jellemző a két világháború közötti időszak szemlélete. A marosvásárhelyi püspöki helynök balázsfalvi érsekséghez intézett levelében például Nyárádszeredát, Backmadarast, Szentháromságot elmagyarosított falukként nevezte (sate maghiarizate).¹³ Természetesen ezzel együtt elfogadjuk azt is, hogy előfordultak esetek, amikor valamiféle nyomásgyakorlás következtében történtek vallásváltoztatások.

¹² ANDJ Mureș. Fond: Protopopiatul greco catolic Tg. Mureș. nr. inv. 125. dos. 1819. 6, 7, 8, 9, 10. f.

¹³ ANDJ Mureș. Fond: Protopopiatul greco catolic Tg. Mureș. nr. inv. 125. dos. 1819. 3. f.

**Az 1940 őszen görögkeleti és katolikus vallásról
unitárius vallásra áttértek száma
a térítések által leginkább érintett egyházközségekben**

Egyházközség	Görög keletiből	Görög katolikusból	Unitáriusba	Áttérés éve	Megjegyzés
Abásfalva ¹⁴					Barabás Áron lelkész és Frinkuly István ¹⁵ közlése szerint 1940-ben mind visszatértek.
Homoródalmás ¹⁶	3	487 114 20 1	490 114 20 1	1941 1942 1943 1944	Ebből 138-nak a katonai hatóságok érvénytelenítették az áttérését.
Homoród-karácsonyfalva ¹⁷		17 1 1	17 1 1	1940 1942 1943	
Homoród-keményfalva ¹⁸		58	58	1940	
Homoród-szentmárton ¹⁹		18	18	1940	1940-ben mint erőszakolt áttéréseket, hivatalból semmisítik meg.
Oklánd ²⁰		24 1 1	24 1 1	1940 1941 1942	
Nyárádgálfalva ²¹		56 1	56 1	1940 1941	
Nyomát ²²					Szkridon Péter közlése szerint mind visszatértek. ²³
Szentháromság ²⁴		39	39	1940	
Vargyas ²⁵	118 11		118 11	1940 1941 ²⁶	1 Szárazajtáról, 2-ő pedig Bölönből telepített Vargyasra.
Összesen	132	839	971		

Az erőszakos elrománosító politika magyar reflexiója és ennek okai. A templombontások és -rombolások kérdése

Általánosan elfogadott álláspont román részről, hogy a magyar impérium idejében megtörtént templomrombolások egyetlen mozgatórugója a románok ellen táplált zsigeri gyűlölet és ellenszenv volt.²⁷ Ez a sematikus szemlélet azonban figyelmen kívül hagyja azokat a tényeket és előzményeket, amelyek a templombontásokhoz, – rombolásokhoz vezettek. Fejezetünkben ezen kiváltó tényezőket szeretnénk nagy vonalakban vázolni, és választ adni a felvetett kérdésre, annál is inkább, mert részletesebb vizsgálat alá vetett egyházközségeinkben, Homoródkeményfalva és Nyomát kivételével, mindenhol épültek görög katolikus és

¹⁴ Semmiféle írásos forrást nem találtunk erre vonatkozóan az egyházközség levéltárában. Nincsen meg az 1940. évi esperesi vizsgálószerzői irat sem

¹⁵ Frinkuly István szül. 1920, Abásfalva

¹⁶ HUELvt. *Áttértek anyakönyve 1887-től.* lelt. sz. 19. 20., 25., 26. f.

¹⁷ Homoródkarácsonyfalvi Unitárius Egyházközség Levéltára. *Vallásváltoztatási jegyzőkönyv.* (nincs leltári száma)

¹⁸ Homoródkeményfalvi Unitárius Egyházközség Levéltára. *Homoródkeményfalva, évi jelentések jegyzőkönyve 1940. évtől. 1940-1976.* I. kötet. lelt. sz. 158. 8. f.

¹⁹ 1940. augusztusáig 41-en tértek át görög katolikusnak. Ebből 18-nak hivatalból semmisítik meg áttérésüket, 5-ön meghaltak 1940 előtt, 1 elköltözött, 3-an visszatértek, 3-an visszavonási nyilatkozatot tettek. 3 nagykorú és 8 gyermek (ebből egy cigány család, két gyermek pedig árva), nem tért vissza az unitárius vallásra. HszUeLvt. *A homoródszentmártoni unitárius egyházközség áttérési anyakönyve 1914. évtől ... évig.* lelt. sz. 17/76.

²⁰ OUELvt. *Vallásváltoztatási jegyzőkönyv.* lelt. sz. 70/1976. 1. f.

²¹ NyUELvt. *1941. évi Egyházközségi Iratok.* lelt. sz. 186. 3., 155. f.

²² Semmiféle írásos forrást nem találtunk az egyházközség irattárában erre vonatkozóan. Nincsen meg az 1940. évi esperesi vizsgálószerzői irat sem.

²³ Szkridon Péter szül. 1955, Nyomát

²⁴ SzUELvt. *Historia Domestica.* lelt. sz. 24. 86. f.

²⁵ VUELvt. *Vargyasi Unitárius Egyház Családkönyve.* (nincs leltári száma)

²⁶ UEGYvt. *Esperesi vizsgálószerzői iratok. Székelyudvarhelyi kör. EV. IV.-1941. sz. 751/1942*

²⁷ Mihai Fătu: *Az ország északnyugati részének román egyháza a horthysta megszállás alatt (1940-1944).* A Román Ortodox Egyház Biblia és Missziós Intézetének Kiadója. Bukarest, 1986, Vasile T. Suciú: *Eroi și martiri ai reântregirii României Mari.* Tipomur. Târgu Mureș, 2006. A tények szándékos eltorzítására és rosszindulatú beállítására utal, hogy dél-erdélyi, államjogilag Romániához tartozó települések templomait is besorolták a lerombolt templomok jegyzékébe: Alsóboldogfalva (Mihai Fătu: i. m. 63. p.), Alsórákos, Újszékely (Vasile T. Suciú: i. m. 338. p.) Egy másik módszer pedig, hogy nem létező templomokat szerepeltetnek: Firtosmartonos (Mihai Fătu: i. m. 63. p.), Olasztelek (Vasile T. Suciú: i. m. 338. p.).

-keleti templomok, amelyeket a bécsi döntést követően lebontottak, -romboltak. Kiemelendő, hogy unitárius vonatkozásban az összes lebontott templom Oklánd járás közigazgatási határain belül feküdt, ami támpontul szolgál kérdésünk tisztázásához, ha összevetjük, hogy mi történt a többi unitárius egyházközségben felépült templomokkal (Bölon, Nagyajta, Szentháromság). Szólni fogunk a már meglévő templomokról is (Abásfalva, Vargyas), mert ezeken keresztül is közelebb kerülhetünk problémafelvetésünk megértéséhez.

Mindenekelőtt azonban vizsgáljuk meg, hogyan alakult a helybeli lakosság viszonya az életterükben, közösségeikben megjelenő román hivatalnoki karral, állami intézményekkel, „román egyházakkal”, papokkal szemben. Ennek ábrázolására olyan megnyilatkozások ismertetésére fogunk támaszkodni, amelyek a Székelyföldre érkezett román értelmiség, tisztviselői kar általános szemléletmódjára és magyarságképre vetnek fényt. Ezeknek, valamint a már ismertetett térítési technikáknak, magatartásformáknak prizmáján keresztül pedig nagy vonalakban tárgyilagosabb képet alkothatunk azzal kapcsolatban, hogy vizsgált régióinkban miként alakult a két etnikum és intézményeik viszonya, melyet román részről az újonnan érkezett értelmiség és állami tisztviselők, valamint intézményeik (beleértve az egyházakat is) képviseltek, érthetőbbé válik egyúttal az is, hogy milyen érzelmi motivációk mozgathatták a templombontásokat, -rombolásokat. Zárójelként jegyezzük meg, hogy fejezetünk címében tudatosan tettünk különbséget rombolás és bontás között, mivel Oklánd járásban Homoródszentmárton kivételével nem rombolás, hanem hatóságilag elrendelt bontás történt.

Udvarhely megye román értelmiségének, hivatalnokainak viszonya a vissza- és elrománosító politikához, valamint magyarságképük

Általánosságban elmondható, hogy a Székelyföldre érkező román értelmiség döntő hányada egyöntetű támogatója volt az állami homogenizációs törekvéseknek, amit egyébként jelenlétüknek célja is igazolt, hiszen vagy önkéntesen, vagy pedig állami irányítás alatt a térségben a román nemzeti érdekek, pozíciók megerősítésének szerepét vállalták, kapták. Körükből kerültek ki az elrománosító politika legszántabb és legvehemensebb támogatói, végrehajtói, akik sokszor a legradikálisabb eszközöktől és módszerektől sem rettentek vissza.²⁸

²⁸ Természetesen voltak kivételek is. Lásd például: Gagyí József: *Jonika = Egy más mellett élés*. Pro Print Könyvkiadó. Csíkszereda, 1996. 139-164. p.; Máthé János: *Magyarhermány monográfiája*. (kézirat) 210-211. p.

Markáns példája ennek I. Gh. Georgescu szentegyházi tanító, aki az állami iskolákban történő magyar nyelvű oktatást és magyar tanítók kinevezését (Erdélyben, különösképpen a Székelyföldön) nemzeti gyilkosságnak (*crimă națională*) nevezte. Ezért megoldásnak a következőket javasolta: „[...] minden magyar szó eltávolítása az állami iskolákból szigorú rendelkezés és büntetés révén. Osztályomban nem fogok tudni bevezetni soha magyar szellemiségű könyveket. Osztályomban nem fogom megengedni senkinek, hogy magyarul beszéljen – ahogyan az nagyjából szokás. Később kérni fogom, hogy büntetés kockázata mellett a falusiak se beszélhessenek magyarul.”²⁹ Jóval szélsőségesebb, gyűlölködő hangnemben nyilatkozott Dem[ian]. Calotă oroszhegyi tanító arra vonatkozóan, hogy a Székelyföldön tevékenykedő román tanítóknak szükséges-e ismerniük a magyar nyelvet. Székelyföldi első benyomásairól így írt: „Fájdalmasan érintve attól, hogy olyan keveset beszélnek itt románul, természetes volt, hogy fellázadjak és világosan kimondjam: Sohasem tanulom meg a magyar nyelvet. Ahogyan ők utálják a mi román nyelvünket, hasonlóképpen teszem én az övékével szemben. Az iskolában még egy felháborodás, lehangolódás. A gyermekek szinte egyáltalán nem tudnak románul. Egy 6-ik osztályos tanulónak volt bátorsága magyarul válaszolni a kérdésekre. Minden akaratom bevettem, hogy uralni tudjam haragomat. Nem tudom, mire lettem volna képes azokban a pillanatokban.”³⁰ Javasolta, hogy addig ne léphessen egyetlen magyar elsős sem a második osztályba, amíg nem tud jól beszélni románul.³¹

Hasonló türelmetlen, intoleráns magatartással találkozhatunk nemcsak a tanítók, hanem a köztisztviselők, papok körében is. Mindannyian a magyar

²⁹ *Glas Românesc din Regiunea Secuizată*. 1937. VII. évf. 229. sz. 5-6. p. „[...] îndepărtarea prin ordin perseverent și cu sancțiuni a oricărei cuvânt maghiar din școala de stat. La clasa mea, nu voiu putea introduce niciodată cărți cu gândiri maghiare. În clasa mea nu voiu permite nimănui să vorbească ungurește – așa cum cam se obișnuiește. Voiu cere mai târziu, cu riscul oricărei sancțiuni să nu se vorbească nici la săteni ungurește.”

³⁰ *Uo*. 1938. VIII. évf. 257. sz. 11. p. „Fiind izbit dureros de faptul că aici se vorbește atât de puțin românește, a fost natural ca în sufletul meu să se nască o revoltă, și să-mi spun răspicat: Nu nu voiu învăța niciodată limba maghiară. După cum urăsc ei limba noastră românească, voiu face eu la fel față de a lor. Le școală altă decepție, altă revoltă. Copiii nu știu românește aproape deloc. Un elev din clasa VI-a a avut curajul să răspundă ungurește la întrebarea mea. A trebuit să-mi pun în joc toată voința, pentru a-mi putea stăpâni mânia. Nu știu ce eram în stare să fac în acele momente.”

³¹ *Uo*. Kovács Máriával folytatott beszélgetésünkkor a következő esetet említette: Mureșan oklándi tanító többször is megkérdezte Golicza Dénes tanulót: „Ce ești tu?”, amire a válasz az volt: „Magyar”. Ekkor a tanító a gyermek többszöri válasza után először felpofozta azt, majd ezt követően nyakon ragadta, felnyomta a falra és ütni kezdte.

nyelv, a magyar elem száműzését, eltávolítását követelték iskolákból, hivatalokból és gazdasági életből a román domináns, uralkodó pozíció visszaállításának szándékával.

Nevezett társadalmi csoportok ugyanakkor ellenséges magatartást tanúsítottak mindenféle magyar oldalról történő egyházi, társadalmi, művelődési megmozdulással szemben is, és a magyar irredentizmus fészkeinek tekintettek minden általuk működtetett intézményt.³² Barbu Rădan tanító kisebbségi munkatársaiban Budapestről irányított revizionistákat, ellenséget (dușmanii noștrii) látott, akik nap mint nap a román állam meggyengítésén, elpusztításán munkálkodnak. Ennek megakadályozása érdekében a viperafészek elpusztítására szólított fel.³³ Szerinte a felekezeti iskolákban viperákat nevelnek, amelyek majd onnan kikerülve megmérgezik a nemzetállam szervezetét.³⁴ Egy névtelen székykeresztúri tisztviselő a magyar értelmiségben és földbirtokosban, kiket kutya- és aljas lelkűeknek titulált, látta az állam integritásának és biztonságának aláaknázóit. Szerinte az ezek által létrehozott gazdasági, kulturális, sportegyesületek, szervezett egyházi ünnepek azok a gócpontok, ahonnan az államellenes támadásokat indítják. Pap és tanító egyformán irredenta, akik közösen harcolnak minden ellen, ami román.³⁵ Traian Moldovan zetelaki tanító államellenességgel vádolta Bartos Mihály papot, mivel az nem iratkozott be az Antirevizionista Ligába. Mivel máshol is hasonlóképpen cselekedtek a papok és tanítók, ezért e két csoportba tartozók tulajdonképpen államellenes agitátorok.³⁶

Sokkal megdöbbentőbbek azonban azok a megnyilatkozások, amelyek a magyar nemzetet kollektíven, a Romániában élő magyar lakosságot évezredes ellenségnek, élősködő, ingyenélő, megbízhatatlan, irredenta, alsóbbrendű jelzőkkel minősítették. Ezek a minősítések rasszista jellegűek, a magyar faj kulturális és faji alacsonyabbrendűségét hangsúlyozták és nemcsak hivatalnokok, hanem papok is hangoztattak ilyen tartalmú kijelentéseket. Ez utóbbi kategóriába sorolható Radu Chirovici „Mi nem gyarapítjuk Traianusz leszármazottainak sorát a sztyeppe barbárok leszármazottaival.”³⁷ és Barbu Radu (mindketten tanítók) „[...] nemcsak etnikai eredetüket illetően alacsonyabbrendűek, hanem lelkileg,

³² *Glas Românesc din Regiunea Secuizată*. 1936. VI. évf. 185. sz.

³³ „Stârpește cuibul viperelor.” „Taposd szét a viperák fészket.” *Uo*. 1935. V. évf. 173. sz.

³⁴ *Uo*. 1937. VIII. évf. 209. sz. 4. p.

³⁵ *Uo*. 1936. VI. évf. 186. sz. 5. p.

³⁶ *Uo*. 1936. VI. évf. 198. sz.

³⁷ *Uo*. 1936. VI. évf. 196. sz. 6. p. „Noi nu îngrășăm rândurile urmașilor lui Traian cu urmașii barbarilor din stepă.”

erkölcsileg is.”³⁸ kijelentései. Simion Radu székelykeresztúri pap az elszékelyesítéstről és visszarománosításról elmélkedve a magyart ellenséges népnek, alsóbbrendűnek titulálta.³⁹ Ioan Bunuş nagyajtai pap múltbeli ellenségekként nevezi írásában a magyarokat, akiket a román paraszt verejtékéből nevel az állam.⁴⁰ Élősködő, parazita jelzőkkel minősítették székelyföldi honfitársaikat N. Popa felsősófalvi, Tavi M. Poenaru tanítók. Előbbi ázsiaiaknak, Erdély földjét lustaságukkal, mocskukkal bepiszkoló élősködőknek, az ország mézében terpeszkedő (láfái) férgenek,⁴¹ utóbbi nemes egyszerűséggel parazita magyaroknak nevezte ezt az etnikumot.⁴² Victor Comănariu szerint a magyarok a hunok förtelmes, barbár, erőszakos leszármazottjai,⁴³ és, ahogyan egy névtelen szerző írja, nincs létjogosultságuk Európában, mert képtelenek alkalmazkodni az európai civilizációs elvekhez.⁴⁴ A korabeli és későbbi sztereotip jelzőknek megfelelően, egy másik ismeretlen cikkíró vad, ázsiai hordákként jelöli a magyar lakosságot.⁴⁵

A templomépítések háttéréről

Bevezetőnkben említettük, hogy megfelelő források hiányában teljességükben nem dokumentálható a templomok építéstörténete. A rendelkezésünkre álló iratok azonban azt bizonyítják, hogy az építkezések terheit nagymértékben a helybeli magyar közösségek viselték az állami szervek erőszakos nyomásának engedve, azaz a szükséges költségek jelentős hányadát a megye, járások és azok települései fedezték, amihez legalább ugyanilyen mértékben hozzájárultak a közbirtokosságok és a lakosság által végzett közmunka. 1936-ban, az építkezési hullám első szakaszában, a *Glas* április 10-i száma⁴⁶ a következő felbontásban ismertette a templomépítésekre kiutalt dologi és pénzforrások származását Udvarhely megyében.

³⁸ *Uo.* 1936. VI. évf. 184. sz. 11. p. „[...] inferiori nouă nu numai ca origină etnică dar și din punct de vedere al culturii psiho-morale.”

³⁹ *Uo.* 1936. VI. évf. 184. sz. 8-9. p.

⁴⁰ *Uo.* 1935. V. évf. 165. sz. 2-3. p.

⁴¹ *Uo.* 1936. VI. évf. 180. sz. 1-2. p.

⁴² *Uo.* 1936. VI. évf. 187. sz. 2. p.

⁴³ *Uo.* 1936. VI. évf. 179. sz. 3. p.

⁴⁴ *Uo.* 1939. VIII. évf. 262. sz. 7. p.

⁴⁵ *Uo.* 1936 VI. évf. 192. sz. 3. p.

⁴⁶ *Uo.* 1936. VI. évf. 184. sz.; Erdőfülében az építendő templom számára a területet és építőanyagot a község adta, ugyanakkor a közbirtokosság is jelentős összeget „ajánlott fel”.
Uo.

Település	Egyházi források	Állami források	Helyi források (települések, járások, megye költségvetéseiből)	Köz-birtokosság	Adományok, gyűjtés	Megjegyzés
Abásfalva*	186000				10000	
Bibarcfalva	50000	43000		90000		A község és közbirtokosság területet és építőanyagot biztosított.
Felsőrákos	50000	30782	15000	20000		
Homoródkarácsonyfalva*	21000			87000		
Homoródszentmárton*	167000	10000			19000	
Magyarhermány	50000	5782		60000		
Oklánd*	62000			89000		Homoródújfalvi közbirtokosság részéről „fa-adomány”.
Parajd		20000	66700	30000		Prefektúra, polgármesteri hivatal, helyi fűrészgyár és 100000 lej Bukarestből
Székelykeresztúr	130000**		800000			50000-et a járásbíró gyűjtött körzete községeitől.
Székelyudvarhely*	42800	163000	6000			
Székelyudvarhely		665000	125000			50000 lej értékben „fa-adomány” településektől a járásbíró közbenjárására
Vargyas	100000			60000		Az építőanyagot és szállítást a község biztosította.

* görög katolikus templomok

**A helyi görögkeleti egyházközség hozzájárulása

A lap egy másik számában⁴⁷ pedig a megye Ideiglenes Bizottsága által 1936-ik évre megszavazott támogatásokat ismerteti, melyeknek teljes volumene 500 000 lejre rúgott, és a következőképpen oszlott meg.

Település	Összeg
Abásfalva	10000
Erdőszentgyörgy	15000
Homoródszentmárton	10000
Parajd	15000
Székelykeresztúr	10000
Székelyudvarhely	430000
Vargyas	10000

Ugyancsak a *Glas* tudósít arról, hogy 1937-ben Udvarhely megye költségvetésében 900 000 lejt különítettek el templomépítés céljára.⁴⁸ Jelentős összegeket gyűjtöttek össze az egyes járások településeitől is adomány címen. Ezeknek az akcióknak kezdeményezői és végrehajtói maguk a járásbírók voltak, mely módszerhez Ioan Maftciu járásbíró folyamodott nagy előszeretettel.⁴⁹ Az egyes községek hozzájárulásáról olvashatunk Victor Gergely gyimesbükki görög katolikus lelkész 1940. október 20-án a marosvásárhelyi esperesi hivatalhoz intézett levelében is. Ebben az áll, hogy Valer Oțetea csiki prefektus „[...] az akkori uralkodó elvektől túl erőssen hagyta magát uralni és a községi polgármesteri hivataloknak jelentős összegeket írt elő templomépítésekre városokban és községekben, sőt még a városi és egyes községek ortodox kántorainak fizetését is felvették rendeltére minden egyes székely község költségvetésében anélkül, hogy az ortodox hívek egyetlen banival is hozzájárultak volna támogatásukhoz.”⁵⁰

⁴⁷ *Glas Românesc din Regiunea Secuizată*. 1935. V. évf. 159. sz. 2. p.

⁴⁸ *Uo.* 1937. VIII. évf. 210. sz. 3. p.

⁴⁹ Petek, Székelykeresztúr, Székelyudvarhely templomaihoz.

⁵⁰ ANDJ Mureș. Fond: Protopopiatul greco catolic Târgu Mureș. nr. inv. 125. dos. 1843. 139. f. „[...] s-a lăsat stăpânit prea tare de concepțiile „dominante” de atunci, și a impus primăriilor comunale sume considerabile pentru clădiri de biserici ortodoxe la orașe și alte comune, ba chiar și salariul cântăreților ortodoxi dela orașe și unele comune, erau luate la ordinul Dsale în bugetele tuturor comunelor săcuiești, fără ca enoriașii ortodoxi, să contribuie cu vreun ban la susținerea lor.”

Hogy helyi szinten miként zajlottak a templomépítések, arról a homoródalmási lelkész 1942 július 8-án kelt jelentése alapján alkothatunk nagy vonalakban képet: „A községet az időközi bizottság által több 100 ezer leuval károsították, a román egyháznak adott templomépítési ajándékokkal. A közbirtokosságot szintén több 100 ezer leu értékű fával károsították meg, ugyancsak a fenti célra hatósági erőszakkal kicsikart ajándékozások révén és 40 hold kaszáló használatával. Erre a célra közmunkába hajtották a község lakosságát s a csendőrség még más munkára indulókat is odahajtotta.”⁵¹ Hasonló forgatókönyv szerint zajlott a templomépítés a református Magyarhermányban (Oklándi járás) is. A csendőrségi terrortól való félelmében a község közbirtokossága Ioan Garcea helybeli görögkeleti pap kérésére 150 szál cserefát és 80 köbméter fenyőfát ingyen bocsátott rendelkezésre a templomépítéshez. Nem meglepő módon a közbirtokossági közgyűlést a járásbíró vezette.⁵² Vélhetően hasonló eljárás szerint történhettek máshol is a közbirtokossági „önkéntes felajánlások: Homoródalmáson is mindannyiszor állami tisztviselők (a járási törvényszéktől kiküldött ügyvédek) elnököltek, valahányszor templomépítési, vagy más jellegű segítyezést szavazott meg a közgyűlés.⁵³

A lakosság hozzájárulásáról említést tett egyébként a *Glas* is (Abásfalva, Homoródszentmárton, Felsőrákos, Vargyas), ezek azonban önkéntes munkálatokról tudósítanak. Abásfalván és Homoródszentmártonban a híradó szerzője szerint „[...] a községek lakosai örömmel adtak mindent, amit kértek tőlük, köszönhetően a tiszteletnek és tapintatnak, amellyel rendelkezik a szorgalmas járásbíró.”⁵⁴ Ugyanilyen odaadásról, önkéntességről tudósít egy másik írás Felsőrákos és Vargyas vonatkozásában, hangsúlyozva, hogy mindkét település vezetősége jelentős összegeket különített el templomépítés céljára: „[...] a teljes unitárius felekezeti lakosság kétkezi és fuvarozási segítyezést nyújtott az ortodox templomok építéséhez. Ugyanilyen megértőnek mutatkoztak a polgármesteri hivatalok is, élükön a

⁵¹ HUELvt. X. 1940-1945. lelt. sz. 19/III. 127. f.

⁵² Máthé: i. m 68. p.

⁵³ Arhivele Naționale Direcția Județeană Harghita. (továbbiakban ANDJ Harghita) Composesoratul Mrești. nr. inv. 520. dos. 2. *Homoródalmási közbirtokosság közgyűlésének jegyzőkönyve*. 401., 538., 626., 649. f.

⁵⁴ *Glas Românesc din Regiunea Secuizată*. 1935. V. évf. 169. sz. „[...]locuitorii comunelor au dat cu bucurie tot ce li s-a cerut, datorită stimei și tactului necesar cu care este înzestrat harnicul primpretor.” A két templom Cionca kezdeményezésére épült, akárcsak a járásban levő többi templom is. A cikk szerzője szerint az építkezéshez szükséges anyagokat is Cionca gyűjtötte össze. Kerekes Vilma (szül. 1923, Homoródszentmárton) kényszerből végzett közmunkáról beszélt Homoródszentmárton esetében is.

polgármesterekkel és jegyzőkkel, akik jelentős segélyeket szavaztak meg a községek alapjaiból ezeknek a templomoknak a felépítéséhez.”⁵⁵

Mint azt bevezetőnkben is említettük, csupán a homoródalmási közbirtokosság iratainak egy részét találtuk meg, amelyekből azonban az is kitűnik, hogy költségvetésükben templomépítésen kívül más tételek is szerepeltek kiadásként román nemzeti célokra. Így az 1937. november 14-én üléselő közgyűlés 5000 lejrel „támogatta” a nyugati határvonal megerősítését,⁵⁶ de ugyancsak a közbirtokosság látta el fával, földterülettel a görögkeleti egyházat és a helyben működő állami iskolát is.⁵⁷ A templomépítés „támogatásáról” 1936. április 8-án döntött a közgyűlés, amikor határozatában vállalta az építkezéshez, téglá- és mészegetéshez szükséges építkezési és tüzelőfa átadását.⁵⁸ A tetőszerkezet elkészítéséhez szükséges famennyiség fedezésének kérésével fordult a közbirtokossághoz a homoródkarácsonyfalvi görög katolikus egyházközség is,⁵⁹ azonban nincs utalás arra, hogy a kérést teljesítették volna.

Összevetve a fent ismertetett tényeket, arra a következtetésre juthatunk, hogy a Székelyföldön tevékenykedő román értelmiségiek és hivatalnokok sok esetben ellenséges, gyűlölködő, gyanakvó magatartása és viselkedése a helyi lakossággal szemben, valamint az anyagilag megterhelő és legtöbbször erőszakkal kivitelezett építkezések (templomok, iskolák, közintézményi épületek) képezték azokat a motivációs tényezőket, amelyek a templombontásokhoz, -rombolásokhoz az érzelmi töltetet szolgáltatták (Ezzel magyarázható, hogy Homoródszentmártonban felgyújtották a helyi görög katolikus templomot.⁶⁰). Victor Gergely fennebb

⁵⁵ *Glas Românesc din Regiunea Secuizată*. 1937. VII. évf. 229. sz. 3. p. „[...] toată populația de confesiune unitariană a dat ajutor cu mâna și cu carul la zidirea bisericilor ortodoxe. Tot atât de înțeleghătoare s-au arătat și primăriile în frunte cu notarii și primarii, care au votat din fondurile comunale ajutoare însemnate pentru clădirea acestor biserici.” Cionca mellett a prefektus érdeme is a két templom – írta a tudósító. Gyöngyös Gyula (szül. 1928, Felsőrákos) közlése szerint a közmunkát visszautasítani szándékozók, többek között az ő édesapját is, megtorlással fenyegették.

⁵⁶ ANDJ Harghita. Fond: Composesoratul Merești. nr. inv. 520. dos. 2. *Homoródalmási közbirtokosság közgyűlésének jegyzőkönyve*. 626. f.

⁵⁷ ANDJ Harghita. Fond: Composesoratul Merești. nr. inv. 520. dos. 2. *Homoródalmási közbirtokosság közgyűlésének jegyzőkönyve*. 593. f.

⁵⁸ ANDJ Harghita. Fond: Composesoratul Merești. nr. inv. 520. dos. 2. *Homoródalmási közbirtokosság közgyűlésének jegyzőkönyve*. 538. f.

⁵⁹ ANDJ Harghita. Fond: Composesoratul Merești. nr. inv. 520. dos. 2. *Homoródalmási közbirtokosság közgyűlésének jegyzőkönyve*. 401. f.

⁶⁰ Kerekes Vilma szerint a templomot egy 6-7 fős csoport gyújtotta fel, akiknek kilétére sohasem derült fény. A gyűjtogatás indító okaként a lakosság ellen elkövetett erőszakos

idézett levelében arról beszélt, hogy magyar oldalról a templomrombolásokat a templomépítésekkel kapcsolatban elkövetett önkényeskedésekkel, túlkapásokkal mentegetik. Maga is elismerte, hogy a lakosság meggondolatlan terhelése idézte elő ezt az áldatlan állapotot.⁶¹ A negatív érzelmek templomokra koncentrálódását egyébként az váltotta ki magyar részről, hogy ezek az agresszív, erőszakos vissza- és elrománosító akciók következtében az elnyomás és terror jelképeivé váltak és az interbellikus időszak kisebbségpolitikájának⁶² lecsapódásaiként értelmezhetőek. Nem véletlen tehát, hogy az erre vonatkozó román „panaszirodalom” szinte kizárólagosan ezen településekre vonatkozik,⁶³ hogy a magyar lakosság ellenszenvvel viszonyult minden, elsősorban tárgyi emlékhez, ami a román impériumra emlékeztetett, és hogy a bécsi döntést követően tömegesen kellett menekülniük Észak-Erdélyből, Székelyföldről a román tisztviselőknek, papoknak. Az ellenük és a román lakosság ellen elkövetett atrocitások e politika bumerángthatásaként értékelhetőek.

Oklánd járásban, amint arra információink következtetni engednek, mindezek ellenére mégsem az érzelmi tényező volt a döntő (bár ez sem elhanyagolható, lásd Homoródszentmárton esete). Egyetlen levéltári forrásunk szerint a felsőrákosi görögkeleti templomot Török Zoltán (alezredes) járási katonai parancsnok rendeletére bontották le.⁶⁴ Ezt az információt erősíti meg Gyöngyös Gyula helybeli lakos közlése is, aki ugyancsak Töröknek tulajdonítja a templombontást. Máthé János magyarhermányi református egyházközségről írt monográfiájában ezzel egybecsengően arról tudósít, hogy „1940 október első felében az oklándi honvéd katonai parancsnokság elrendelte az ortodox templom elbontását [...]”⁶⁵ Oláh Sándor *Magyar görög katolikus „románok”* című tanulmányában megszólaltatott interjúalany is egy oklándi századost nevezett meg, mint aki a templom lebontását elrendelte.⁶⁶ Vargyason az emlékezet egy Török nevezetű

zaklatásokat nevezte meg.

⁶¹ ANDJ Mureş. Protopopiatul greco catolic Târgu Mureş. nr. inv. 125. dos. 1843. 139. f. „Acțiunile nechibzuite se răzbuună totdeauna.” „A meggondolatlan cselekedetek mindig megbosszulják magukat.”

⁶² Némi tájékozódást nyújthat erre vonatkozóan az Angol-Amerikai Bizottság 1924. évi jelentése. *A vallási kisebbségek Erdélyben*. Ford. Szombati-Szabó István. Lugos, 1925.

⁶³ Mihai Fătu: i. m. 60-75. p.

⁶⁴ ANDJ Harghita. Fond: Pretura plășii Ocland. nr. inv. 138. dos. 97. 2. f.

⁶⁵ Máthé: i. m. 69. p.

⁶⁶ Oláh Sándor=*Egy más mellett élés*. Szerk. Gagy József. Pro-Print Könyvkiadó. Csík-szereda, 1996. 134.

ezredeshez köti a templombontást.⁶⁷ Kovács Dániel közlése szerint, Oklándon a templom bontását a torony lehúzásával kezdték. A műveletet tankkal hajtották végre, ezért arra következtetünk, hogy itt is katonai kezdeményezésre indult el a bontás.⁶⁸ Homoródszentmártonban, ahol egy 6-7 személyből álló csoport gyűjtötte fel a templomot, ugyancsak hatósági parancsra kezdték meg az épület elbontását, nem pedig lakossági kezdeményezésre.⁶⁹

A Mihai Fătu által idézett Oklánd járásból menekült papok beszámolóí is egybehangzóan a katonai parancsnokságot és katonaságot tették felelőssé a templomok bontásáért, rombolásáért.⁷⁰ A száldobosi pap beszámolója szerint az oklándi ezredes parancsnoksága alatt álló alakulatok kezdték meg a bontást Száldoboson.⁷¹

A járás templomainak katonai parancsra történő lebontását igazolja az is, hogy a szomszédos baróti járás unitárius (Bölon, Nagyajta) és más „magyar felekezeti” települések „román templomai” érintetlenül maradtak, akárcsak a szerdai járáshoz tartozó Szentháromságon is. Érintetlenek maradtak egyébként az 1920-at megelőzően épített templomok (Abásfalva, Vargyas), amelyeknek legnagyobb részét maguk a román hatóságok bontották le az újonnan megépítettek után.

A járási katonai parancsnokság rendeletét vélhetően az erőszakos térítések minden szintű megsemmisítése motiválta,⁷² amit megkönnyített, és egyben legitimizált, a templomok helyi forrásokból való építése már említett módszerek alapján.

Ez a realitás szülte egyébként azt a szemléletet, hogy ezek a templomok tulajdonképpen közösségi tulajdont képeznek, amelyek sorsa fölött szabadon ren-

⁶⁷ Andorkó Ferenc unitárius lelkész. szül. 1950, Vargyas

⁶⁸ Kovács Mária és Kovács Dániel (szül. 1922, Oklánd) Kelemen Imre unitárius lelkész nevét is szóba hozta, mint akiről azt beszélték, hogy neki is köze lett volna a templombontásban.

⁶⁹ Kerekes Vilma

⁷⁰ Mihai Fătu: i. m. 64-65. p.

⁷¹ Uo. 64. p.

⁷² ANDJ Mureş. Fond: Prefectura jud. Mureş – Comandamentul Militar (1940). nr. inv. 1111. nr. dos. 38. 20. f. A Magyar Királyi 1. Hadsereg Katonai Közigazgatási Csoportjának 1940. november 18-án kelt köriratában ez áll: „Hinni merem, hogy katonai közig[azgatás]. szervei a rendelkezésre álló és közeli befejezésre kerülő idő alatt is saját hatáskörükben öntevékenyen mindent elkövettek a magyar fajtának megerősítése és visszamagyarosítása érdekében.” Bizonyára az oklándi katonai parancsnokság ennek szellemében cselekedett a járásban és igyekezett minél hamarabb és a lehető leghatékonyabban felszámolni a románosítás bármilyen nyomát.

delkezhetnek. Mezőpanitban például erre hivatkozva bontották le az 1940 nyarán épített görög katolikus templomot,⁷³ és bizonyára a szóban forgó unitárius települések lakosainak, katonai, közigazgatási vezetőinek tudatában is jelen volt ez a szemlélet.

Összegzésképpen elmondható, hogy az 1940. év fordulóján bekövetkezett eseményeket az interbellikus időszak erőszakos román homogenizációs politika generálta. Ezzel magyarázható, hogy a bécsi döntést követően azon települések váltak konfliktusforrásokká, ahol erőszakos eszközökkel kívánták megvalósítani az egységes nemzetállam eszméjét. A román történetírás, a magyarok által elkövetett atrocitások (elsősorban papok, köztisztviselők, tanítók, karhatalmi személyzet ellen) igazolására előszeretettel hivatkozik a vizsgálódásunk alá vetett településekre is, mélyen hallgat azonban azokról az előzményekről, amelyeket dolgozatunkban vázlatosan ismertetni igyekeztünk.

Összegzés

Írásunkban vázolt események a román állam egységesítési és konszolidációs törekvéseinek azon aspektusára vetítenek fényt, amely vallásos formában jelentkezett és amelyet mindvégig erőteljes ideológiai érvekkel támasztottak alá. Korlátolt sikere két tényezővel magyarázható: magyar származású és magyar identitású román származású egyéneket célzott meg. Meghatározó szerepe volt továbbá Észak-Erdély visszacsatolásának Magyarországhoz, amikor néhány hónap leforgása alatt teljesen összeomlott az addigi konstrukció, és az eredeti felekezeti viszonyok visszarendeződtek. A két román egyház pozícióit gyengítette Székelyföldön a kommunista berendezkedés (nacionalista szakaszát megelőzően), valamint a görög katolikus egyház felszámolása is.

Unitárius viszonylatban a legnagyobb nyomásnak a Homoród menti egyházközségek voltak kitéve, ahol gyakran folyamodtak a hatóságok a fizikai erőszakhoz, mint a leghatékonyabb eszközhöz. Ez a jelenség a Homoród menti egyházközségeket is igazgató oklándi járás vezetőire vezethető vissza, elsősorban annak járásbírójára, Macedon Cioncára, aki személyesen is részt vett a térítésekben, mely alkalmakkal testileg is több személyt bántalmazott, és aki közeli baráti és ideológiai kapcsolatokat ápolt a magyarokat Szent Bertalan-éjszakával fenyegető szélsőséges-nacionalista Dobrotával. Vagyis a térítések folyamatát személyes tényezők is befolyásolták.

⁷³ ANDJ Mureş. Fond: Protopopiatul greco catolic Târgu Mureş. nr. inv. 125. dos. 1843. 70., 71. f.

Romanianisation and Reromanianisation Attempts in the Unitarian Congregations

The Parisian peace-treaty for Romania resulted in remarkable territory gain and the growth of its ethnic minorities. The Romanian political elite, as they declared it in the Constitution from year 1923, had a nationbuilding strategy, having on its base the idea of Romania as a homogeneous nation state. Its policy towards the national minorities basically was an assimilative one. They wanted to reach their aim through several ways: abolishing the ethnic minority schools and cultural associations, the agricultural associations, removing the ethnic minority clerk from their charge, weakening the economic power of the ethnic minorities and many similar measures.

We have to mention the dictatorial proselytization connected to the religions: they enforced large masses of the population to give up on their own religion and adapt to the Greek Catholic and Orthodox churches. Concerning the Unitarians, we can confirm that almost every single parish was affected, but most frequently it occurred in the region of the rivers of Homoród and Nyárád. At this violent proselytization they used very cruel methods: spiritual and existential pressure resorting to force. The ideologist of these dictatorial proselytizations was Nicoale Iorga, a Romanian historian. His theory was based on the fact that a lot of Romanians had moved in the Secler counties from the 16th century, and many of them gave up on their religion, culture and language. Iorga thought about these dwellers and the Seclers as Romanian aboriginals and wanted to reassimilate them in order to change the ethnical rate in the heart of the Seclers' land. These forced Romanianisation failed, because the subjects turned back to their old Unitarian religion after the second Viennese verdict, but these dictatorial acts turned to remain a constant source of conflicts for the future between the Hungarian and Romanian nations on these territories.

B. KISS ATTILA

ADAM FRANCK (1639–1717) PÁLYÁJA¹ (3.)

Az angol diplomata

„A lebegtető és fondorlatos francia diplomáciai lépések – Köpeczi Béla és R. Várkonyi Ágnes jóvoltából – jól ismertek. Sokat tudunk már az orosz cárral folytatott egyezkedésekről, és egyre több információnk van a Porta vitathatatlanul – mindkét szövetségest – hitegető és legfőképp a túlélésre játszó politikájáról is. Annál kevésbé kerültek viszont előtérbe az angol–holland békeközvetítés (mediáció) erőfeszítései.” – írja Bartal Csaba a Rákóczi-szabadságharc és a tengeri hatalmak közti viszony alakulását bemutató diplomáciatörténeti összefoglalójában.² Jelen tanulmány e nem kellőképpen feltárt terület megismeréséhez igyekszik hozzájárulni néhány új forrás bemutatásával, amelyek a nagyszombati béketárgyalás előzményeit és az 1705. év teléig tartó fordulatait segítenek tisztázni. Az eseményeket a tárgyalások egyik mellékszereplőjének szemszögéből bemutatva egyúttal egy olyan „angol” diplomatára szeretném a figyelmet felhívni, akinek a tárgyalásokon való részvételéről a magyar szakirodalom eddig nem tett említést: Adam Franckra.

A brit kormány 1704 szeptemberében küldte át új megbízással a kontinensre Franckot (hogy ettől kezdve másfél évig vissza se térjen Angliába)³, a holland állami vezetők pedig 1704 őszén kezdtek aktív érdeklődést mutatni Franck szolgálatairól. 1704. augusztus 29-i levelében a grand pensioner, Anthonie Heinsius (1641–1720) londoni követétől, Martinus Vrijbergentől (1657–1711) érdeklődik, alkalmasnak találja-e Adam Franckot arra, hogy egy bizonyos kérdésben Hollandia álláspontjának mélyebb okait ismertesse Robert Harley-val. Van Vrij-

¹ Jelen tanulmány nem születhetett volna meg *Ruud Lambour* holland művelődéstörténetész önzetlen közreműködése nélkül.

² Bartal Csaba, *Angol és holland békeközvetítési kísérletek a Rákóczi-szabadságharcban*, Rubicon 2004. 1. sz. 20. Ugyanezt jelzi R. Várkonyi Ágnes is: „Rákóczi angol, holland kapcsolatairól még a kiadott hatalmas forrásanyag tárgyszerű feldolgozása sem történt meg annak ellenére, hogy az elmúlt évtizedben már komoly tanulmányok jelezték a behatóbb vizsgálatok szükségét.” *Anna királynő levélváltása Rákóczival és az európai egyensúly kérdései* = Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára 1993. 150.

³ Ez kiderül Franck 1706. április 25-i elszámolásából. British Library, MS. Add-70193, fol. 222.